

O potrzebie nauczania argumentacji retorycznej na poziomie edukacji szkolnej

PAWEŁ GONDEK*

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

JOANNA KIEREŚ-ŁACH**

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Niniejszy artykuł dotyczy zdolności argumentowania jako jednej z podstawowych kompetencji interpersonalnych potrzebnych w rozmaitych obszarach ludzkiej aktywności. Argumentacja rozpatrywana jest w kontekście roli, jaką pełni w komunikacji retorycznej, oraz zapotrzebowania dostrzegalnego w dyskursie społecznym. Główną część artykułu stanowi analiza odpowiedzi udzielonych przez reprezentantów różnych szczebli i form edukacji w zakresie retoryki i argumentacji: studentów i absolwentów kierunku retoryka stosowana, organizatorów turniejów szkolnych i akademickich debat oksfordzkich w Polsce, nauczycieli szkolnych, wykładowców uczelni wyższych oraz badaczy szeroko rozumianej komunikacji retorycznej. Na podstawie ich odpowiedzi wyprowadzono konkretne wnioski zmierzające do sformułowania diagnozy współczesnego systemu edukacji pod kątem obecności elementów kształcenia umiejętności argumentacji. Ostatnim etapem jest analiza sposobów rozumienia argumentacji obecnych w podstawach programowych i podręcznikach, a także ocena możliwości ich wykorzystania w edukacji szkolnej. Założeniem artykułu jest przekonanie, zgodnie z którym nie ma obecnie potrzeby wprowadzania do edukacji szkolnej nowego przedmiotu z omawianego zakresu. Ważne jest jednak, aby elementy tej wiedzy i kształtowanie umiejętności praktycznych były w edukacji obecne.

SŁOWA KLUCZOWE: argumentacja, komunikacja retoryczna, program szkolny, logos, ethos, pathos

On the need to teach rhetorical argumentation at the school level

The paper concerns the ability to argue as one of the basic interpersonal competencies needed in various areas of human activities. Argumentation is considered in the context of the role it plays in

*E-mail: pawel.gondek@kul.pl

**E-mail: joanna.kieres-lach@kul.pl

ORCID: 0000-0002-8644-3886

ORCID: 0000-0002-4716-8674

© Instytut Badań Edukacyjnych

rhetorical communication and the demand that is noticeable in social discourse. The main part of the paper is an analysis of the answers provided by representatives of various levels and forms of education in the field of rhetoric and argumentation: students and graduates of applied rhetoric, organizers of school tournaments and academic Oxford debates in Poland, school teachers, university lecturers and researchers of broadly understood rhetorical communication. Based on their answers, specific conclusions were drawn to formulate a diagnosis of the contemporary education system in terms of the presence of elements of argumentation education. The last element is the analysis of the ways of understanding argumentation present in the curricula and textbooks as well as the assessment of the possibilities of their use in school education. The assumption of the paper is the belief that there is currently no need to introduce a new subject in this field into school education. However, it is important that elements of this knowledge and the development of practical skills are present in education.

KEYWORDS: argumentation, rhetorical communication, school program, logos, ethos, pathos

Wprowadzenie

Retoryka jako przedmiot szkolny pojawiła się pierwotnie w koncepcji *artes liberales* (sztuk wyzwolonych). Ten model edukacji, określany dziś jako klasyczny, stanowił spójny system kształcenia i wychowania wypracowany w celu doskonalenia naturalnych ludzkich sprawności. W tym kontekście retoryka pełniła rolę narzędzia komunikacyjnego, koniecznego do społecznego funkcjonowania człowieka.

Wprowadzenie elementów retoryki do współczesnej oświaty dalekie jest od ideałów edukacji klasycznej, jednak aktualny pozostaje problem komunikacji interpersonalnej i jej zastosowania. Dziś bardziej mówi się o kompetencjach miękkich niż o sztukach, co nie przekreśla potrzeby doskonalenia się w tym zakresie. Jednocześnie wskazuje to na ponadczasowy wymiar tych kompetencji, a tym samym konieczność ich nauczania (Dłubacz, 2022).

W literaturze przedmiotu funkcjonuje podział kompetencji miękkich na: 1) kompetencje osobiste, np. jak ktoś radzi sobie w sytuacjach stresowych i jaka jest jego ogólna odporność na stres, czy potrafi zarządzać sobą w czasie, a więc odpowiednio planować swoje obowiązki, czy też jaki jest poziom jego inteligencji emocjonalnej: czy rozpoznaje własne stany emocjonalne oraz stany emocjonalne innych osób, a także czy potrafi sobie z nimi radzić albo czy posiada zdolność krytycznego myślenia; oraz 2) kompetencje interpersonalne, np. czy posiada umiejętności perswazyjne i argumentacyjne, czy potrafi motywować innych i udzielać skutecznej i zrozumiałej informacji zwrotnej, czy

potrafi pracować w zespole i skutecznie komunikować się ze współpracownikami (Yeo, 2019). Kompetencje miękkie, zwłaszcza te z poziomu interpersonalnego, towarzyszą człowiekowi w różnych obszarach jego aktywności przez całe życie. Z tej racji – jak się wydaje – edukacja w zakresie komunikacji perswazyjnej powinna być realizowana w systemie szkolnym jako moduł programowy w ramach przedmiotów humanistycznych i społecznych.

Niniejszy artykuł dotyczy przede wszystkim tych kompetencji interpersonalnych, które manifestują się w komunikacji retorycznej jako zdolność argumentowania. Koncentrujemy się na argumentacji ze względu na jej kluczową rolę w komunikacji retorycznej oraz społeczne zapotrzebowanie w tym zakresie. Artykuł został pomyślany jako konfrontacja opinii eksperckich z faktycznym stanem edukacji szkolnej w omawianym obszarze. W tym celu przeprowadzono wywiady z reprezentantami różnych szczebli i form edukacji w zakresie retoryki i argumentacji: studentami i absolwentami kierunku „retoryka stosowana”, organizatorami turniejów szkolnych i akademickich debat oksfordzkich w Polsce, nauczycielami szkolnymi, wykładowcami uczelni wyższych oraz badaczami szeroko rozumianej komunikacji retorycznej. Ich zanonimizowane odpowiedzi zostaną zaprezentowane w treści artykułu i posłużą do wyciągnięcia wniosków oraz próby diagnozy współczesnego systemu edukacji pod kątem obecności elementów kształcenia umiejętności argumentacji. Następnie poddamy analizie obecne w podstawach programowych oraz podręcznikach i materiałach metodycznych sposoby rozumienia argumentacji, a także możliwość ich wykorzystania w edukacji szkolnej.

Celem prowadzonych rozważań jest odpowiedź na następujące pytania: od kiedy powinno uczyć się sztuki argumentowania? Jakie warunki wstępne trzeba spełnić, aby nauka argumentacji była możliwa i skuteczna? Na jakich przedmiotach w szkole najlepiej uczyć metod argumentacji? A przede wszystkim jak rozumiany jest argument w obecnych podstawach programowych? Założeniem artykułu jest przekonanie, zgodnie z którym nie ma na ten moment i w obecnych warunkach potrzeby wprowadzania do edukacji szkolnej nowego przedmiotu z tego zakresu. Ważne jest natomiast, aby elementy tej wiedzy i kształtowanie umiejętności praktycznych były w edukacji obecne oraz aby nauczać ich świadomie i jawnie. Oznacza to, że nauczyciel, który tę wiedzę i umiejętności przekazuje w ramach swojego przedmiotu, posiada odpowiedni warsztat, a uczniowie dostrzegają potrzebę pracy w tym kierunku i wiedzą, że nie odbywa się ona *ad hoc*, ale metodycznie i systematycznie w oparciu o teoretyczną wiedzę z obszaru retoryki.

Argumentacja w edukacji – opinie ekspertów

Badania zostały zrealizowane w okresie od maja do lipca 2021 roku przez Centrum Analiz Społecznych i Ekonomicznych KUL. W ich ramach przeprowadzono wywiady pogłębione, które miały charakter skategoryzowany, jawny oraz indywidualny. Rozmowa przebiegała według ściśle określonego planu: respondenci otrzymali identyczne pytania, które były zadawane w tej samej kolejności. Co więcej, od początku wiedzieli oni, w jakim celu i na czyje potrzeby toczy się rozmowa. Wywiady przeprowadzono oddzielnie z każdą osobą za pomocą aplikacji Teams. Pytania zostały pogrupowane w kilka odrębnych kategorii. Jedną z nich dotyczyła nauczania argumentacji w edukacji szkolnej i akademickiej. W ramach niniejszego artykułu zaprezentowane i omówione zostaną odpowiedzi udzielone na trzy następujące pytania: 1) Od kiedy powinno uczyć się sztuki przekonywania? 2) Jakie warunki wstępne trzeba spełnić, aby nauka perswazji była możliwa i skuteczna? 3) Na jakich przedmiotach w szkole najlepiej uczyć metod argumentacji?

Ad 1. Od kiedy powinno uczyć się sztuki przekonywania?

Jak zaznaczyło na początku wielu respondentów, odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna. Wśród odpowiedzi pojawiają się trzy wyraźne tendencje. Przedstawiciele pierwszej z nich uważają, że dobry jest ten moment, gdy człowiek jest już na tyle rozwinięty i świadomy otaczających go mechanizmów, że potrafi je dostrzec, wyjaśnić i zastosować. Stąd też nauczanie sztuki argumentacji i perswazji nie powinno występować w edukacji wcześniej niż na poziomie późnej szkoły podstawowej – a zatem w siódmej lub ósmej klasie. Respondenci podkreślali, że aby nauczanie perswazji i argumentacji było skuteczne, uczniowie muszą posiadać umiejętność dobrego pisania, czytania, a także wyszukiwania informacji oraz oddzielania języka faktów od języka opinii. Dopiero wówczas są w stanie pojąć ideę argumentowania jako pewnego – często żmudnego – procesu opartego na solidnych podstawach. Chodzi więc o to, aby najpierw osiąść podstawową wiedzę o świecie, a także poznać metody, za pomocą których można tę wiedzę pozyskać, a dopiero później w sposób świadomy i odpowiedzialny wykorzystać to w praktyce argumentacyjnej.

Druga tendencja występująca w odpowiedziach respondentów zmierza do wykazania, że nauczanie w zakresie perswazji i argumentacji powinno być obecne już na wczesnym etapie edukacji. W wywiadach pojawiały się odpowiedzi wskazujące, że o ile nauczanie konkretnych technik argumentacyjnych nie jest może koniecznym elementem edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej (ale też ich nie wyklucza), o tyle stwarzanie uczniom

przestrzeni, w której będą musieli umieć przekonywać – już tak. Jest to związane z naturalnym etapem rozwojowym, w którym kształtuje się autonomia dziecka. Zaczyna ono dostrzegać swoją odrębność, chce samodzielnie podejmować decyzje, sprzeciwia się temu, co jest mu narzucane. Jest to nie tylko naturalne, ale i konieczne dla właściwego rozwoju osobowego. Stąd też wprowadzanie dyskusji na zajęcia już we wczesnych latach edukacji wydaje się dobrym pomysłem. Pomaga to dzieciom zrozumieć, że wiele zależy od tego, w jaki sposób uzasadnią swoje zdanie, że nie wystarczy powiedzieć: „ta książka czy ten wiersz są fajne”, ale warto uzasadnić dlaczego. Wyrażane jest przekonanie, zgodnie z którym komunikacja z dzieckiem powinna być od początku nastawiona na kształtowanie w nim właściwego stosunku do języka jako narzędzia, za pomocą którego może ono nie tylko wyrażać swoje uczucia i potrzeby, lecz również wyznaczać granice. Respondenci reprezentujący to stanowisko uważają, że umiejętność przekonywania nie jest wyłącznie kwestią formalnej edukacji, ale zależy od otoczenia, w którym człowiek wzrasta. Kluczowe jest to, czy dziecku umożliwiona zostanie wysłuchanie oraz czy ma ono styczność z ludźmi potrafiącymi spokojnie i rzeczowo uzasadniać swoje zdanie, czy też jest raczej przyzwyczajone do tego, że silniejszy ma rację. Ważne jest zatem umożliwianie dzieciom kontaktu z dobrymi przemówieniami, z przykładami rzetelnej argumentacji. Chodzi o to, aby w edukacji posługiwać się odpowiednimi wzorcami, które mogłyby zapaść w pamięci uczniów.

Podobną linię argumentacji prezentowali respondenci realizujący trzecią tendencję – pośrednią względem dwóch poprzednich. Wskazywali oni, że jeśli dziecko wzrasta w atmosferze rzeczowej i kulturalnej dyskusji, wówczas wprowadzenie elementów retoryki – w tym perswazji i argumentacji – ma sens już na poziomie klas IV–VI szkoły podstawowej. Jak podkreślają, jest to taki okres, w którym można łatwiej czegoś nauczyć, a więc wyposażyć w pewne schematy, nawyki, które w późniejszym okresie życia trudno jest zmienić bez świadomej i ciężkiej pracy. Zauważają, że w przypadku takich umiejętności jak perswazja i argumentacja podział na klasy często okazuje się dość sztuczny i wymuszony, ponieważ umiejętności te niejednokrotnie są uwarunkowane indywidualnymi zdolnościami dziecka, poziomem jego inteligencji emocjonalnej i środowiskiem, w którym wzrasta. Niemniej jednak to właśnie ten okres w życiu dziecka jest, ich zdaniem, najbardziej odpowiedni do kształtowania umiejętności perswazyjnych i argumentacyjnych. Niektórzy respondenci byli zdania, że należy odróżnić sztukę przekonywania od sztuki argumentacji. O ile ta pierwsza powinna być nauczana we wczesnych latach edukacji, o tyle druga rzeczywiście wymaga pewnej świadomości językowej i dojrzałości intelektualnej. Stąd też we wczesnych latach edukacji szkoła powinna zmierzać do wypracowania u uczniów

kultury dyskusji, pokazania, że własne poglądy wypada wyrażać w sposób świadomy, konsekwentny, z szacunkiem do rozmówcy. Z kolei później trzeba zadbać o edukację w zakresie technik argumentowania. Najpierw zatem uczniowie muszą nauczyć się wrażliwości, odpowiedzialności za słowo oraz uświadomić sobie, że słowem można zranić. Powinni wiedzieć, że tym, co rozstrzyga o prawdziwości, nie jest jakieś arbitralne czy subiektywne przekonanie, ale obiektywny stan rzeczy. Dopiero wtedy, na poziomie licealnym, można uczyć metodycznej dyskusji i technik argumentacji oraz dać uczniom przestrzeń do wypowiadania się oraz stwarzać im okazję do krytycznej refleksji nad własnymi przekonaniem. Uczeń, który nie wie, na czym polega szacunek do drugiego człowieka, oraz nie wie, czym jest odpowiedzialność za słowo, nie będzie miał oporów, aby używać w dyskusji chwytów erystycznych, nawet jeśli otrzyma wyraźną informację, że są one kwalifikowane jako nieuczciwe zabiegi w dyskusji. Stąd też, jak wskazują respondenci akcentujący tę pośrednią tendencję, najpierw należy stworzyć odpowiedni moralny *background*, a następnie zapoznać uczniów z formalnymi aspektami sztuki dyskusji i argumentacji.

Co warte podkreślenia, o ile odpowiedzi dotyczące momentu, w którym powinna rozpocząć się edukacja w zakresie perswazji i argumentacji, różniły się między sobą, o tyle wszyscy respondenci byli zgodni co do tego, że taka edukacja powinna mieć miejsce w szkole oraz być kontynuowana na kolejnych poziomach edukacji.

Ad 2. Jakie warunki wstępne trzeba spełnić, aby nauka perswazji była możliwa i skuteczna?

Jednym z najczęściej powtarzających się w odpowiedziach warunków jest przekonanie nauczyciela, że sztuka perswazji i argumentacji jest czymś istotnym i potrzebnym w edukacji młodych osób. Respondenci krytycznie odnoszą się do tzw. uczenia pod klucz, które – ich zdaniem – zabija zdolność kreatywnego i samodzielnego, a nade wszystko krytycznego myślenia. Nauczyciel, który nie dopuszcza możliwości dyskusji, nie będzie potrafił nauczyć uzasadniania i argumentowania. Ważne jest natomiast, aby taką dyskusję umożliwiać oraz uczyć zasad merytorycznej i rzeczowej argumentacji. Aby to było możliwe, oprócz właściwego nastawienia ze strony nauczyciela, musi on mieć stosowne wykształcenie i przygotowanie. Co więcej, program nauczania musi dopuszczać takie aktywności ucznia jak dyskusowanie i argumentowanie. Nie może się on opierać wyłącznie na teoretycznym wyłożeniu technik, ale powinien także sprzyjać praktycznemu zastosowaniu umiejętności komunikacyjnych. Niektórzy respondenci

wyraźnie wskazywali na potrzebę doszkolenia nauczycieli w tym zakresie. Stwierdzali nawet, że nie mamy dzisiaj w oświacie odpowiednio przygotowanych nauczycieli, którzy mogliby prowadzić rzetelne zajęcia z retoryki, wystąpień publicznych i sztuki argumentacji. Podkreślali, że warto pomyśleć zarówno nad przebudową systemu edukacji szkolnej, jak i studiów z przygotowania pedagogicznego. Zwłaszcza że – jak wielokrotnie zaznaczano – nauczanie z zakresu perswazji i argumentacji winno odbywać się przy okazji każdego przedmiotu i być dostępne dla wszystkich uczniów, a więc niezależnie od tego, jakie umiejętności posiadają oni w punkcie wyjścia. Ważne, żeby zainteresować młodego człowieka i zaangażować go, pokazać, że umiejętności dotyczące perswazji i argumentacji są czymś absolutnie niezbędnym w życiu społecznym. Uczeń, który to dostrzeże, nawet jeśli nie ma wyraźnych predyspozycji, będzie chciał te umiejętności wyćwiczyć. W odpowiedziach respondentów pojawiło się przekonanie, zgodnie z którym każdy uczeń powinien po skończonej edukacji posiadać pewne „BHP komunikacyjne”, a więc znać, rozumieć i respektować podstawowe zasady porozumiewania się, umieć odróżnić argumenty rzeczowe od nierzeczowych czy po prostu być świadomym konsumentem debaty publicznej.

Ad 3. Na jakich przedmiotach w szkole najlepiej uczyć metod argumentacji?

Udzielone na powyższe pytanie odpowiedzi mogą być podzielone na cztery grupy. W pierwszej znajdują się te, w których dominuje przekonanie o konieczności nauczania perswazji i argumentacji w ramach wszystkich przedmiotów szkolnych – również o profilu ścisłym. W drugiej mieszczą się odpowiedzi, w których umiejętności komunikacyjne postrzegane są jako efekt szeroko rozumianego kształcenia humanistycznego, a miejsce dla edukacji z zakresu perswazji i argumentacji wyznaczane jest przede wszystkim na lekcje języka polskiego. Do trzeciej grupy należą odpowiedzi podkreślające potrzebę wprowadzenia odrębnego przedmiotu szkolnego – poświęconego wyłącznie sztuce perswazji i argumentacji. Przedstawiciele czwartej grupy są zaś przekonani, że zagadnienia tego typu należą do kompetencji poszczególnych przedmiotów, takich jak język polski, wiedza o społeczeństwie, przedsiębiorczość, filozofia i etyka.

Respondenci twierdzący, że techniki perswazji i argumentacji powinny być wykorzystywane w edukacji wszystkich przedmiotów, uzasadniają to potrzebą posiadania umiejętności komunikacyjnych we wszelkich sferach ludzkiego życia i we wszelkich zawodach. Podkreślają, że wszędzie tam, gdzie możliwa jest praca w grupach, gdzie trzeba uzasadnić swoje stanowisko lub wytłumaczyć, dlaczego jest tak, a nie inaczej,

umieć wyciągać wnioski i dostrzegać związki przyczynowo-skutkowe czy słuchać innych i konstruować własne wypowiedzi na dany temat, należy wprowadzić elementy edukacji z zakresu perswazji i argumentacji. Każdy uczeń powinien w stopniu podstawowym umieć przedstawić swój tok myślenia i towarzyszące mu argumenty. Jest to element tzw. kultury intelektualnej czy kultury logicznej opartej na krytycznym i samodzielny myśleniu. Wówczas dyskusja stanowi naturalną formą kształcenia, a niejednokrotnie nawet główną metodę dydaktyczną. Przy okazji odpowiedzi na to pytanie wrócił problem właściwego przygotowania nauczycieli. Respondenci podkreślali, że aby dobrze czegoś nauczyć, trzeba samemu posiadać tę umiejętność i być jej świadomym. Niestety, często zdarza się, że nauczyciele mają braki w zakresie szeroko rozumianych umiejętności komunikacyjnych, prezentują w tym względzie niewłaściwe i błędne zachowania, przez co nie mogą być wzorem do naśladowania.

Grupa osób, które kształtowanie umiejętności perswazji i argumentacji postrzegają jako zadanie nauczycieli języka polskiego, uzasadnia swoje przekonanie tym, że przedmiot ten nie powinien koncentrować się tylko na elementach związanych ze znajomością literatury. Kultura języka to przede wszystkim jego świadome użytkowanie, stąd też respondenci postulują wyodrębnienie dwóch zadań do zrealizowania w ramach tego przedmiotu: zapoznanie uczniów z dorobkiem literackim i kulturą intelektualną oraz wskazanie reguł i zasad świadomego korzystania z języka jako narzędzia komunikowania się. Badani wskazują również, że przy obecnej liczbie przedmiotów będących w kanonie nauczania dodawanie kolejnego mija się z celem. Ponadto wprowadzenie nowego przedmiotu z zakresu komunikacji czy retoryki wiązałoby się z problemami kadrowymi – poza nauczycielami języka polskiego brakuje nauczycieli, którzy mieliby realne kompetencje do uczenia takich zagadnień. Zdecydowanie lepszym rozwiązaniem byłoby poszerzenie lekcji języka polskiego o dwie dodatkowe godziny, w ramach których realizowane byłyby zagadnienia dotyczące perswazji i argumentacji.

Autorzy odpowiedzi z trzeciej grupy są zdania, że w szkole – przynajmniej na poziomie edukacji średniej (niektórzy uważali, że nawet wcześniej) – powinien być odrębny przedmiot o nazwie „Komunikacja”. Co warte odnotowania, pojawiły się głosy, że przedmiot ten nie powinien nazywać się „Retoryka”, ponieważ z uwagi na współczesne konotacje nazwa ta kojarzy się raczej z krasomówstwem, deklamacją czy recytacją i w praktyce przedmiot ten nie realizowałby celu, jakim jest edukacja w zakresie sztuki perswazji i argumentacji. Uczniowie powinni uczyć się na nim argumentacji, wysławiania się, uzasadniania swoich przekonań, czyli tego wszystkiego, czego oczekuje się od języka

polskiego, a co nie może zostać w pełni na nim zrealizowane z uwagi na fakt, że program nauczania tego przedmiotu jest skoncentrowany przede wszystkim na znajomości literatury. Potrzebę wprowadzenia dodatkowego przedmiotu respondenci uzasadniają tym, że program pozostałych przedmiotów szkolnych jest już wystarczająco przeładowany. Oznacza to, że nauczycielom często brakuje czasu na zrealizowanie podstawowych zagadnień i z pewnością nie znajdują go na ćwiczenia z zakresu perswazji i argumentacji, które jeśli są w ogóle w programie, to raczej pozostają na poziomie deklaratywnym. Osobny przedmiot pozwoliłby w sposób systematyczny i metodyczny zrealizować zarówno zagadnienia teoretyczne, jak i praktyczne. Warunek jest jednak taki, aby zaangażowanie wykazał zarówno nauczyciel, jak i uczniowie. Wśród odpowiedzi pojawiła się sugestia, aby na początku był to przedmiot fakultatywny albo nieobowiązkowy, być może nawet dodatkowo płatny. Zdaniem respondentów płatne zajęcia generują większe zaangażowanie osób zainteresowanych osobistym rozwojem. Docelowo jednak miałyby one stać się jednym z przedmiotów znajdujących się w kanonie nauczania.

Wśród odpowiedzi wskazujących, że sztuka perswazji i argumentacji powinna być nauczana na wybranych przedmiotach, dominuje przekonanie, że istnieją takie obszary aktywności ludzkiej, w których umiejętności komunikacyjne są niezbędne. Stąd też należałoby je rozwijać na języku polskim, wiedzy o społeczeństwie, językach obcych, przedsiębiorczości, historii, filozofii, etyce czy zajęciach z wychowawcą. Przedmioty te powinny być wręcz nastawione na kształtowanie u uczniów kompetencji komunikacyjnych, kultury logicznej i retorycznej. Osobny przedmiot niesie ze sobą ryzyko zepchnięcia retoryki (w tym perswazji i argumentacji) do jakiejś egzotycznej dyscypliny wiedzy, niepotrzebnego dodatku i obciążenia. Wiązałoby się to z wprowadzaniem zbędnego zamieszania, skoro w kanonie edukacji można znaleźć przedmioty idealnie nadające się do tego, aby w ich ramach realizować zagadnienia z zakresu szeroko rozumianej komunikacji. Respondenci widzą duże pole do manewru w tym względzie, zwłaszcza na przedmiotach takich jak etyka i filozofia.

Nauczanie elementów argumentacji retorycznej – stan obecny

Pojawiające się w wywiadach postulaty dotyczące nauczania argumentacji do pewnego stopnia występują w aktualnej podstawie programowej. Przygotowana w 2017 roku reforma systemu oświaty wprowadziła do podstaw programowych dla szkoły podstawowej i szkół ponadpodstawowych znaczącą grupę zagadnień z zakresu retoryki. Składa się na to w sposób szczególny problematyka dotycząca komunikacji retorycznej,

kompozycji wypowiedzi ustnych i pisemnych, argumentacji i krytycznego myślenia, a także metod rozpoznawania manipulacji językowych (zob. rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 roku; rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 roku). Dodatkowo sugeruje się rozwijanie umiejętności dyskusowania ze szczególnym uwzględnieniem umiejętności uzasadniania własnego stanowiska na forum publicznym oraz szanowania poglądów innych uczestników dyskusji. W aktualnej podstawie programowej wielokrotnie wskazuje się również na zagadnienia dotyczące logiki i konsekwencji toku rozumowania w wypowiedziach argumentacyjnych. Ten imponujący zestaw zagadnień retorycznych funkcjonuje jednak w pewnym oddzieleniu od pozostałych treści przedmiotowych. To sprawia, że zagadnienia retoryczne są potraktowane jako obszar tematyczny, a nie jako narzędzie doskonalenia sposobów wypowiadania się i argumentowania w różnych kontekstach procesu edukacyjnego.

Problem z efektywnym wykorzystaniem retoryki w edukacji szkolnej dotyczy zasadniczo określenia jej funkcji oraz odpowiedniego włączania w treści programowe poszczególnych przedmiotów. W tym zakresie przez ostatnie dwadzieścia lat obecności zagadnień retorycznych w szkole niewiele się zmieniło. Jakub Lichański wskazuje, że:

zajęcia z retoryki winny pozwolić uczniowi na syntetyzowanie wiedzy, jaką zdobywa w szkole. Także na łączenie tej wiedzy z problemami tzw. dnia codziennego. Nauka retoryki winna zatem pomagać w rozumieniu problemów życia społecznego i dawać uczniowi pewną konkretną umiejętność poruszania się w dość skomplikowanym świecie, który istnieje poza szkołą (2003, s. 87–88).

Nie chodzi bowiem o dołączenie zestawu teoretycznych informacji do i tak już przeładowanych programów, ale o dokonanie zmiany metod prowadzenia procesu dydaktycznego. Ten ostatni aspekt wydaje się szczególnie ważny w kontekście interpretowania istniejących już zapisów, a także w perspektywie projektowania obecności retoryki w szkole.

Zagadnienia retoryczne w obecnej podstawie programowej są w sposób wiodący realizowane na lekcjach języka polskiego. W odniesieniu do tego przedmiotu został przygotowany cały blok zagadnień retorycznych, który znajduje swoje odzwierciedlenie w dedykowanych tym zagadnieniom osobnych podręcznikach i repetytoriach (zob. Kasjanowicz, 2020; Chmiel i in., 2019; Sieranc, 2020; Grzechowska, Cisowska i Grzybowska, 2018; Michułka i in., bdw). Jednocześnie zagadnienia te w programie nauczania języka polskiego występują bardziej na zasadzie modułu tematycznego,

a mniej jako forma wdrażania umiejętności. Ten drugi sposób funkcjonowania retoryki dotyczy głównie ćwiczeń przygotowujących do zadań egzaminacyjnych. W tym zakresie elementy wstępnych ćwiczeń retorycznych już wcześniej były obecne i nadal są w aktualnej podstawie programowej jako metody tworzenia wypowiedzi (np. opowiadania twórczego czy rozprawki). Poszukując takiej formy nauczania retoryki, kierujemy się w stronę narzędzi systemowych, które tego typu umiejętności w programie z języka polskiego kształtują. Na przestrzeni rozwoju retoryki jako dyscypliny jedną z bazowych umiejętności była zawsze argumentacja. Stanowi ona podstawę dla wszelkich przekazów perswazyjnych, będąc jednocześnie bezpośrednim wyrazem technik uwiarygodniania wypowiedzianych sądów. I w tym zakresie dokonała się największa zmiana w postrzeganiu retoryki w edukacji szkolnej, co znajduje odzwierciedlenie w postaci postulatów zawartych w znaczącej grupie wypowiedzi ekspertów biorących udział w badaniu. Pozostające w cieniu stylistyki formy wypowiedzi zostały znacząco poszerzone o zagadnienia związane z argumentacją. W kontekście treści dotyczących argumentacji odnajdujemy w podstawach programowych nie tylko ogólne reguły argumentowania (dotyczące przechodzenia od przesłanek do konkluzji), ale także techniki rozpoznawania i formułowania argumentów.

Wiele elementów dotyczących argumentacji występuje też w programach innych przedmiotów, np. na lekcjach wiedzy o społeczeństwie, a na poziomie szkoły ponadpodstawowej – na lekcjach historii i tożsamości (szczególnie w zakresie sztuki dyskusji), na lekcjach etyki (formułowanie sądów wartościujących i umiejętności dyskusowania o zagadnieniach moralnych) czy już tylko na poziomie ponadpodstawowym na lekcjach filozofii (rozwijanie krytycznego myślenia i sprawności logicznych poprzez analizę wybranych pytań i argumentów filozoficznych oraz umiejętność jasnego formułowania i rzetelnego uzasadniania własnych poglądów filozoficznych w dyskusji) (Gondek i Kiereś-Łach, 2024). Warto dodać, że wymagania dotyczące w mniejszym lub większym stopniu umiejętności argumentowania są obecne w programach nauczania większości przedmiotów szkolnych. Ten pakiet edukacyjny daje możliwość wieloaspektowego zapoznania ucznia z formami i kontekstami występowania argumentacji. Jest to zbieżne z pojawiającymi się w wywiadach postulatami, wskazującymi na szerszy wachlarz przedmiotów, w ramach których sięga się po argumentację jako metodę dydaktyczną. Pozwala też na poszerzenie zakresu stosowania argumentacji, np. poprzez debaty lub inne formy dyskusji, co tworzy aktywne pole wdrażania dla często zgłaszanego w badaniu kształtowania umiejętności argumentowania. Dodajmy, że stylistyka i do pewnego stopnia elementy kompozycyjne oraz etyka mówienia stanowiły,

szczególnie w podstawie programowej z 1999 roku, dominujący czynnik w postrzeganiu retoryki w edukacji polonistycznej (por. Lichański, 2003).

Na uwagę zasługuje fakt, że wypowiedź argumentacyjna stanowi w podstawie programowej z 2017 roku główny punkt odniesienia dla wszelkich form wypowiedzi ustnych i pisemnych. Nauczanie tej umiejętności rozpoczyna się już od klas IV–V szkoły podstawowej na lekcjach języka polskiego i jest związane z tworzeniem wypowiedzi, w których dąży się do uzasadnienia postawionej tezy. Dominującą metodą nauczania w tym zakresie staje się dyskusja, a ważnymi elementami przygotowawczymi są słuchanie z uwagą oraz właściwa interpretacja opinii wypowiedzianych przez uczestników dyskusji (por. Gudro-Homicka, 2022). Jednocześnie elementy te wskazują na odpowiedni moment włączenia argumentacji do procesu edukacji, który był postulowany przez większość osób w przeprowadzonych wywiadach. W kontekście podstaw programowych zauważa się, że świadomość wypowiedzi argumentacyjnej wzrasta u ucznia głównie wskutek rozwijania umiejętności dyskusyjnego, w tym odróżniania faktów od opinii i aktywnego słuchania.

Wartością dodaną dyskusji jest nabywanie sprawności nie tylko w zakresie konstruowania, ale także prezentowania argumentów w kontekście wypowiedzi innych uczestników zajęć. W ten sposób tworzy się możliwość konfrontacji różnych punktów widzenia. Z badań przeprowadzonych przez zespół pod kierunkiem Michała Federowicza (2018) wynika postulat stosowania argumentacji w edukacji jako umiejętności uniwersalizowanej, pozwalającej na doskonalenie krytycznego myślenia. Dodatkowo we wnioskach podkreślono znaczenie metody prowadzenia procesu edukacyjnego. Dokonuje się ona w oparciu o wyselekcjonowany wzorzec wiedzy i jednoznacznie określoną metodę rozwiązywania zadań. W odniesieniu do takiego paradygmatu edukacyjnego następuje koncentracja na błędach popełnianych przez uczniów, a gubi się po drodze indywidualne podejście ucznia i postawy kreatywne. Tymczasem w argumentacji aspekty twórcze odgrywają ważną rolę, ponieważ posiadają wartość nie tylko edukacyjną, ale także społeczno-komunikacyjną. Dlatego duże znaczenie ma odpowiednie przygotowanie nauczycieli w zakresie teoretycznej i praktycznej wiedzy o argumentacji. Ten postulat był mocno i często podkreślany przez osoby biorące udział w badaniu. Warto w tym kontekście zwrócić uwagę, że na studiach wyższych w ramach kierunków polonistycznych retoryka jest na ogół obecna, ale rzadko z nachyleniem na nauczanie argumentacji, z kolei na kierunkach o profilu nauczycielskim występuje sporadycznie. Nie ma także tych zagadnień w ramach kwalifikacji wymaganych dla nauczycieli, a w konsekwencji – na podyplomowych studiach z zakresu przygotowania pedagogicznego. Nauczanie

argumentacji wymaga od nauczyciela nie tylko wiedzy o argumentach, ale także umiejętności ewaluacji argumentacji stosowanej w praktyce szkolnej.

Pozostaje jeszcze do rozważenia kwestia dotycząca tego, jak rozumiany jest argument w edukacji szkolnej. Z zapisów podstawy programowej i w odnoszących się do niej podręcznikach szkolnych lub uwagach metodycznych wyłania się niejednoznaczny sposób rozumienia i stosowania argumentacji w procesach edukacyjnych. Podkreśla się w nich retoryczny wymiar argumentacji z jednoczesnym odwołaniem do podstaw logicznych, często mając na myśli bardziej podstawy dialektyczne (Budzyńska-Daca i Modrzejewska, 2024). Na poziomie rozumienia argumentacji – jako metody uzasadniania tezy postawionej w wystąpieniu poprzez wskazanie na przesłanki, z których wynika konkluzja – nie ma między tymi dyscyplinami znaczącej różnicy. Jednak już na poziomie rozpoznawania i stosowania argumentacji oraz wyróżniania rodzajów argumentów sprawa się komplikuje. Przede wszystkim wskazuje się na podział argumentów odbiegający od klasycznej nomenklatury retorycznej, w której dominuje argumentowanie entymematyczne i paradygmatyczne. Pierwsze z nich opiera się na wzorcu dedukcyjnym, natomiast drugie – na indukcyjnym, ale bardziej w znaczeniu rozumowania analogicznego (Stefańczyk, 2021). Obie formy argumentowania realizowane są w postaci trzech środków retorycznego przekonywania: odnoszącego się do racji wyrażanych w samej mowie (*logos*), do uczuć odbiorcy (*pathos*) lub do charakteru mówcy (*ethos*).

Tymczasem w podstawach programowych zarówno do szkół podstawowych, jak i ponadpodstawowych proponuje się przy tworzeniu wypowiedzi podział argumentów na odwołujące się do logiki, do faktów (rzeczowe) oraz do emocji. Taki podział do pewnego stopnia odróżnia się od ukształtowanych w tradycji retorycznej (oraz dialektycznej) rodzajów argumentacji, wskazując tymi określeniami bardziej na warunki ich funkcjonowania niż procedury przekonywania czy uwiarygodniania. Typ argumentacji określanej jako logiczna polega na uwiarygodniającym odwołaniu się w wypowiedzi do intelektu słuchacza. W ten sposób stosuje się w argumentacji procedury wnioskowania dedukcyjnego i indukcyjnego. Argumenty rzeczowe bazują na odwołaniu do faktów, autorytetów czy danych liczbowych (statystycznych), które mają stanowić potwierdzenie dla głoszonych twierdzeń. Argumentom rzeczowym przeciwstawiane są argumenty emocjonalne, w których o przekonywaniu decyduje odwołanie się do uczuć odbiorcy. Argumenty te uznawane są w programie szkolnym za etycznie niejednoznaczne, jako że oparte na sądach wartościujących stanowią zagrożenie w postaci manipulowania uczuciami, co przejawia się w mowie stosowaniem chwytów erystycznych. Podział

ten w podstawach programowych na poziomie szkoły ponadpodstawowej, obok wymienionych rodzajów argumentów, wskazuje także na „argumenty pozamerytoryczne (np. odwołujące się do litości, niewiedzy, groźby, autorytetu, argumenty *ad personam*)”.

Zawarte w podręcznikach i pomocach metodycznych interpretacje takiego podziału argumentacji wprowadzają pewną dozę dowolności i nieporozumienia, stanowiąc potencjalną przyczynę trudności występujących w pracy nauczyciela (Pałucka-Czerniak, 2019). W dużej mierze wynikać one mogą z błędów natury logicznej popełnionych przy tworzeniu takiego podziału argumentów. Przede wszystkim jest to podział nierozłączny, ponieważ mogą nachodzić na siebie zakresy argumentów odwołujących się do faktów i do logiki, czego przykładem może być argument indukcyjny odnoszący się do liczb (na tym polega wnioskowanie statystyczne). W tym kontekście niedoprecyzowany jest też status argumentu odwołującego się do emocji. Wskazuje się z jednej strony na stosowanie takiego typu argumentacji w retoryce, ale także podkreśla się jej etyczną niejednoznaczność, sprowadzając do chwytów erystycznych wykorzystujących takie uczucia jak strach, litość czy nieśmiałość, co domagałoby się wskazania wyraźnego kryterium podziału. Za taką próbę można uznać dopowiedzenie na temat argumentów pozamerytorycznych, jednak zagadnienie to nie zostało odpowiednio zaprezentowane. Trudnością interpretacyjną jest też fakt, że człony podziału argumentów posiadają nazwy o nieostrych zakresach, co stanowi metodyczną trudność w procesie edukacyjnym. W porównaniu z podziałem argumentów funkcjonującym od wieków w retoryce klasycznej wydaje się to nieudaną modyfikacją. W podręcznikach i pomocach metodycznych autorzy starają się dookreślać znaczenie poszczególnych argumentów, posiłkując się terminologią retoryczną i logiczną (Michułka i in., b.d.w.), jednak klucz do poprawnego rozumienia argumentacji w edukacji szkolnej leży w doprecyzowaniu tej problematyki na poziomie podstaw programowych.

Wnioski

Pierwszorzędnym zadaniem edukacji retorycznej jest nabycie przez ucznia umiejętności publicznego wypowiedzania się i uzasadniania swojej wypowiedzi. Z tej racji retoryka w szkole nie może pozostać ciekawostką historyczną, ale powinna funkcjonować jak w edukacji klasycznej, nieustannie towarzysząc wszelkim formom komunikacji ze szczególnym uwzględnieniem wypowiedzi ustnych. W tym zakresie przez długi czas najbardziej zaniedbanym zagadnieniem retorycznym w edukacji szkolnej była argumentacja. Włączenie jej na powrót do programów szkolnych stanowi z jednej strony

scalenie rozproszonych elementów retoryki, a z drugiej – umiejętność konieczną do świadomego funkcjonowania we współczesnych procesach komunikacji społecznej. W tym kontekście umiejętność argumentowania jest jednocześnie umiejętnością krytycznego myślenia, co w perspektywie edukacyjnej stanowi istotną wartość. Zaprezentowany w tekście materiał badawczy oraz analiza treści programowych stanowi spojrzenie na potrzeby i możliwości, jakie w tym zakresie występują. Pamiętać należy, że realizacja tych planów wymaga jeszcze odpowiedniego rozumienia argumentacji oraz merytorycznego przygotowania nauczycieli.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że w wielu punktach oczekiwania ekspertów i zadania ujęte w podstawach programowych są zbieżne. Nauczanie podstaw argumentacji rozpoczyna się w klasach IV–VI i systematycznie poszerza swój zakres merytoryczny w trwającym do końca szkoły podstawowej, a potem w szkole ponadpodstawowej procesie pogłębiania tej problematyki. Zwraca się także uwagę na argumenty pozamerytoryczne i chwytów erystyczne występujące w różnych formach dyskursu. Wiodącym przedmiotem szkolnym realizującym treści rozbudowane retoryczne, w tym argumentacyjne, jest język polski, choć w programie innych przedmiotów (wiedza o społeczeństwie, etyka, filozofia) zagadnienia związane z argumentacją są również obecne. Nie funkcjonuje w założeniach programowych retoryka jako osobny przedmiot, co potwierdzają wypowiedzi ekspertów w przeprowadzonych wywiadach.

Rozbieżności, jakie się zarysowały, dotyczą głównie sposobu rozumienia i metody nauczania argumentacji oraz roli, jaką pełni ona w edukacji szkolnej. Pierwsze zagadnienie dotyczy głównie podziału argumentacji (logiczna, rzeczowa, emocjonalna), który budzi zastrzeżenia natury logicznej oraz stanowi utrudnienie w pracy nauczyciela. W tym kontekście o wiele czytelniejsze wydaje się odwołanie do klasycznego podziału argumentów retorycznych (*logos, ethos, pathos*). Niejednoznaczne jest też traktowanie na gruncie argumentacji emocjonalnej kwalifikacji etycznej, podkreślając głównie jej znaczenie pozamerytoryczne. Elementy te wymagają doprecyzowania w taki sposób, aby nie komplikowały pracy ucznia. W tym zakresie ważny jest też postulat nauczania argumentacji retorycznej w sposób kreatywny – nie tylko koncentrowania się na błędach, ale i pozwalania uczniowi na samodzielne dochodzenie, poprzez ćwiczenia, do formułowania rzetelnych i oryginalnych argumentów, co pozwoli mu wykształcić postawę krytyczną. Służyć temu mogą różnego typu ćwiczenia wypracowane na gruncie retoryki klasycznej w postaci wstępnych ćwiczeń retorycznych zwanych progymnasmami (gr. *progymnasmata*) (Aphthonius i in., 2013; Gondek, 2017).

Ważnym postulatem pojawiającym się w wywiadach z ekspertami pozostaje system kształcenia nauczycieli w zakresie retoryki i argumentacji. Znikoma liczba przedmiotów retorycznych w kształceniu nauczycielskim wskazuje, że nie dokonała się jeszcze zmiana podejścia do tych zagadnień na poziomie szkolnictwa wyższego przygotowującego do zawodu nauczyciela, a także na poziomie ministerialnym. Istnieje potrzeba świadomego wprowadzania zagadnień retorycznych do programów studiów, tak aby mogły służyć jako narzędzia doskonalenia metod komunikacji i przełożyły się na umiejętności wspomagające pracę nauczycieli.

Bibliografia

- Aphthonius, Hermogenes Tarsensis, Libaniusz, Mikołaj z Miry i Theon, A. (2013). *Progymnasmata. Greckie ćwiczenia retoryczne i ich modelowe opracowanie*. Przeł. H. Podbielski. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Budzyńska-Daca, A. i Modrzejewska, E. (2024). Argumentacja w debacie: między teorią a działaniem. W: A. Budzyńska-Daca i E. Modrzejewska (red.), *Debata. Retoryka dla demokracji* (s. 118–138). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chmiel, M., Cisowska, A., Kościerzyńska, J., Kusy, H. i Wróblewska, A. (2019). *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum ogólnokształcącego i technikum: zakres podstawowy i rozszerzony*. Warszawa: Nowa Era.
- Dłubacz, W. (2022). Edukacja klasyczna dziś? Istota i geneza, struktura i metoda, cel. *Edukacja*, 4(163), 9–19.
- Federowicz, M., Białek, K., Biedrzycki, K., Hącia, A., Karpiński, M., Swat, M. i Zambrowska, M. (2018). Argumentacja w edukacji szkolnej: przykład języka polskiego i matematyki. Wyniki badań i wnioski z warsztatów. *Edukacja Filozoficzna*, 65, 5–32.
- Gondek, M. J. (2017). Techniki doskonalenia krytycznego myślenia na przykładzie retorycznego ćwiczenia „anaskeuē” i „kataskeuē”. *Forum Artis Rhetoricae*, 4, 23–44.
- Gondek, P. i Kiereś-Łach, J. (2024). Debata w edukacji filozoficznej. W: A. Budzyńska-Daca i E. Modrzejewska (red.), *Debata. Retoryka dla demokracji* (s. 209–221). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grzechowska, J., Cisowska, A. i Grzybowska, N. (2018). *Teraz egzamin ósmoklasisty. Repetytorium z języka polskiego dla szkoły podstawowej*. Warszawa: Nowa Era.

- Gudro-Homicka, M. (2022). Kształcić umiejętność mówienia i słuchania – ale jak? W: M. Gudro-Homicka (red.), *Retoryka – zapomniany fragment szkoły: szkice metodyczne* (s. 58–65). Warszawa: Difin.
- Kasjanowicz, L. (2020). *Ćwiczenia ósmoklasisty. Język polski. Retoryka*. Warszawa: Wydawnictwo SBM.
- Lichański, J. Z. (2003). O niezbędności retoryki. Nauczanie retoryki w szkole: analiza podręczników. W: J. Z. Lichański (red.), *Uwieść słowem, czyli retoryka stosowana* (s. 81–93). Warszawa: „DiG”.
- Michułka, D., Magdziarczyk, I., Łoboz, M., Lubczyńska-Jeziorna, E., Gniady, J., Jarosz, A. i Dawidziak-Kładoczna, M. (bdw). *Kultura i życie. Komunikacja i życie*. Pobrano 16 listopada 2023 r. z <https://zpe.gov.pl/b/kultura-i-zycie/P19L4m6eE>.
- Pałucka-Czerniak, I. (2019). Retoryka na lekcjach języka polskiego w szkole podstawowej: problemy teoretyczne i praktyczne (na podstawie analizy wybranych materiałów dydaktycznych z lat 2017–2019). *Res Rhetorica*, 6(4), 77–92.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz. U. 2017, poz. 356 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz. U. 2018, poz. 467 ze zm.).
- Sieranc, I. (2020). *Repetitorium maturzysty. Język polski: gramatyka, retoryka, ortografia, interpunkcja*. Warszawa: Wydawnictwo SBM.
- Stefańczyk, A. P. (2021). Jakim rodzajem wnioskowania jest według Arystotelesa argumentacja przez przykład (paradeigma)? *Roczniki Filozoficzne*, 69(2), 101–129.
- Yeo, J. (2019). Facing the challenges of the future of education. *Learning: Research and Practice*, 5(1), 1–3.